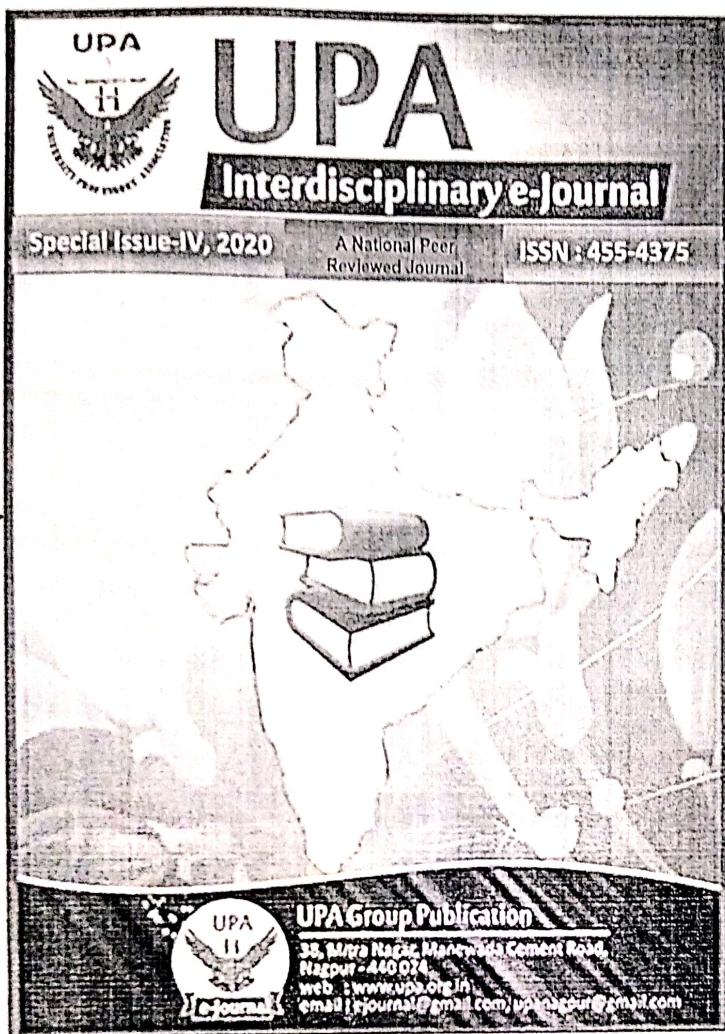

SPECIAL ISSUE - IV : JUNE - 2020

CHIEF EDITOR
Dr. Anil Dodewar

EDITORS
Prof. Akash Bele

EXECUTIVE EDITOR
Dr. Ishwar Wagh

PUBLISHED BY :
UPA Group Publication In
Association with University
Professors' Association. 38,
Mitra Nagar, Manewada
Cement Road, Nagpur-24.

CORPORATE OFFICE:
38, Mitra Nagar, Manewada
Cement Road, Nagpur-24.

PUBLICATION :
The UPA Interdisciplinary e-
journal is published
Bi-annually.

© All Rights Reserved.
The views expressed in this
publication are purely
personal judgments of the
authors and do not reflect the
views of Journal or the body
under whose auspices the
journal is Published.

For downloading the Issue, Click the link given below
http://upa.org.in/ejournal_sp_iv
Visit : www.upa.org.in

Share your valuable feedback at
upanagpur@gmail.com
upajournal@gmail.com

UPA National Peer-Reviewed Interdisciplinary e-Journal

Published By
UPA Group Publication
In Association With
Smt. Rajkamal Tidke Mahavidyalaya, Mouda
Bar. Sheshrao Wankhede Arts & Commerce College
Khaparkheda
June-2020

37	डॉ. मंजुषा राजेंद्र ठाकरे अण्णाभा साहेब गुंडेवार महाविद्यालय, नागपूर	कोविड-१९ महामारी आणि मजुरांशिवाय पगु झालेले उद्योगक्षेत्रे
38	डॉ. संगीता कृष्णराव उमाळे बं. शेषराव वानखेडे कला व वाणिज्य महाविद्यालय, खापरखेडा (नागपूर)	ऑनलाईन शिक्षणाचा फायदा व तोटा
39	डॉ. विशाल मालेकर प्रभाकरराव मामुलकर महाविद्यालय, कोरपना (चंद्रपूर)	कोविड-१९ चा भारताच्या आर्थिक विकासावर आणि रोजगारावरील परिणाम
40	प्रा. आर. वी. शेंडे लोकमान्य महाविद्यालय, वगेरा	पर्यावरणनेही समग्र आरोग्य धनसंपदा
41	डॉ. सुनेता देशपांडे समर्थ महाविद्यालय, लाखनी	कोविड-१९ च्या स्थलांतरित कामगारावर परिणाम
42	प्रा. मुलभा स. वागदे शरदचंद कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय बुटीबोरी	कोविड-१९ : स्थलांतरित श्रमिक आणि अर्थव्यवस्था
43	डॉ. तान्याजी गडाम नेत्रजाबाई हितकारिणी महाविद्यालय, ब्रम्हपुरी	कोविड-१९ च्या प्रकोपाचा वॉकिंग क्षेत्रावर परिणाम तथा यम वॉकेचे पुनरुज्जीवन
44	डॉ. अनिता महावादीवार भिवारु महाविद्यालय, भिवारु	कोविड-१९ चा कृषीक्षेत्रावर होणारा परिणाम
45	प्रा. मनीषा जाधव म. प. शिवाजी महाविद्यालय, मोवाड	कोविड-१९ चा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर परिणाम
46	प्रा. डॉ. राजू दयाले अमोक्त मोहरकर कला व वाणिज्य महाविद्यालय, अड्याळ (भंडारा)	कोविड-१९ चा भारतात रोजगारावर होणारे परिणाम अभ्यासणे
47	डॉ. प्रीती काळे डॉ. प्रणया पाटील महिला महाविद्यालय, नागपूर	भारत, कोविड-१९ आणि बदलत चाललेली आर्थिक दैनंदिन जीवनशैली
48	डॉ. गजु अंबाडकर आर. बी. व्यास कला व वाणिज्य महाविद्यालय, कोंढाळी	कोरोना व्हायरसचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम
49	प्रा. जगदीश घाटमांडे मनाजी महाविद्यालय, नागपूर	कोविड-१९ चा ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर परिणाम
50	डॉ. ईश्वर घाय श्रीमती गजकमल बाबुराव निडके महाविद्यालय, मीडा (नागपूर) प्राचार्य डॉ. आर. जी. टाले बं. शेषराव वानखेडे कला व वाणिज्य महाविद्यालय, खापरखेडा (नागपूर)	"Corona Virus (COVID-19) चा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील प्रभाव, विश्लेषणात्मक अभ्यास
51	डॉ. दिलीप चव्हाण एम. आर. बी. टी. महाविद्यालय, मीडा (नागपूर)	कोरोना-१९ आणि समाजमनावर झालेला परिणाम
52	प्रा. डॉ. सुनील चोरकर श्रीमती गजकमल बाबुराव निडके महाविद्यालय, मीडा (नागपूर)	कोरोना-१९ आणि आत्मविश्वास भारताची संकल्पना (स्वदेशी)
53	डॉ. सुनील भाग्यारवाड कला व वाणिज्य महाविद्यालय, पेट्रोल पंप (जबाहरनगर)	कोरोना-१९ चा भारतीय उद्योग व अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम
54	प्रा. डॉ. मुकुंदा मश्राम श्रीमती गजकमल बाबुराव निडके महाविद्यालय, मीडा (नागपूर)	कोरोना प्रादुर्भावानून भारतीय अर्थव्यवस्थेची उभारी
55	सुनील घुगरे तायबाई कॉलेज, कोरडी (नागपूर)	कोरोना (कोविड-१९) चा मानवी आरोग्य व भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम
56	डॉ. महेश गावडे नारायणराव काळे स्मृती मीटेल कॉलेज, कागजा (पा.) (वर्धा)	कोरोना विषाणूच्या महामारीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर परिणाम
57	प्रा. डॉ. जे. एम. हटवार आर्ट्स अँड कॉमर्स हाईट कॉलेज नागपूर	ऑनलाईन शिक्षणाचे फायदे आणि तोटे

पर्यावरणस्नेही समग्र आरोग्य धनसंपदा

प्रा. आर. बी. शेंडे,
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
लोकमान्य महाविद्यालय,
वरोरा

आरोग्य धन संपदा या घोषवाक्याचा अर्थ मानवी आरोग्य असा संकुचित न घेता समग्र आरोग्य असा व्यापक अर्थ लक्षात घेणे आवश्यक आहे. अर्थशास्त्राचे जनक अँडम रिमथ यांनी आपल्या अर्थशास्त्रीय विचारात धनाला खुप महत्वाचे स्थान दिले आहे. त्यांनी भौतिक वस्तूंचा अधिक विचार केला आहे. परंतु आपणास भौतिक वस्तू बरोबरच अभौतिक वस्तूंचा म्हणजे समग्र धनाचा विचार जीवन जगत असतांना करणे अतिआवश्यक आहे. जगात लाखो लोक अवघड कामे स्विकारतात उदा. आई, शिक्षक, समाजसेवक, डॉक्टर, नर्सस आणि अग्निशामकदल अशा अवघड कामांचा स्विकार करणारे लोक पर्यायी संधी नाकारून जग राहण्यायोग्य करण्यास हातभार लावतात. अनेकांच्या व एकापाठोपाठ एक पिढ्यांचा सार्थक योगदानामुळे समग्र आरोग्य नक्की मजबूत बनते. "आपण सर्वजन आश्चर्यकारक तंत्रज्ञान, प्रचंड संपत्ती आणि अमर्याद क्षमतांनी युक्त अशा महाशक्यतांच्या युगात जन्माला आलो असल्याने भाग्यवान आहोत." (डॉ. युनूस) आपण भाग्यवान असलो तरी समग्र आरोग्याची काळजी घेणे अतिआवश्यक झाले आहे. यासाठी सर्वांनी सार्थक कृती करणे आवश्यक आहे. एकूणच समग्र आरोग्याच्या कक्षेत अनेक अडचणी असल्या तरी प्रत्येक व्यक्तीच्या शास्त्रज्ञानाने त्या सोडविता येते.(कोविड - 19 मुळे जगाच्या पाठीवरील जनजिवन व इतरही जिवण विस्कळीत झाले आहे.)

संशोधन समस्या -

भारताकडे नैसर्गिक साधनसंपत्ती बरोबरच लोकसंख्या अधिक आहे. परंतू यात समन्वय न जुळल्यामुळे शाश्वत विकासावर म्हणजेच पर्यावरणावर मर्यादा येत आहे. त्या मर्यादा वाढत आहे. त्यामुळे देशातील मानवी आरोग्याबरोबर कौटोबिक, आर्थिक, सामाजिक, राजकिय, सांस्कृतिक आणि नैतिक म्हणजेच समग्र आरोग्याचा न्हास होत आहे. कोरोना विषाणू आजार सुध्दा याचाच एक परिणाम आहे. निसर्ग प्रत्येक वेळी दूरस्तीसाठी संधी देत असते या पार्श्वभूमीवर वरील विषयाची निवड व इतरही कारणामुळे विषयाची निवड करण्यात आली आहे.

व्याप्ती आणि मर्यादा –

या शोधनिबंधात समग्र आरोग्याचा विचार करीत असतांना या विषयातील निवडक प्रवाहांचा आढावा घेण्यात आला आहे. शक्यतो अद्यावत माहितीचा आधार घेण्यात आला आहे. ही या संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा आहे.

संशोधन पध्दती –

या शोधनिबंधासाठी प्रामुख्याने वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पध्दतीचा वापर करतांना घटक विश्लेषण (Content Analysis) या पध्दतीचा वापर केला आहे. तथ्य संकलणासाठी प्रामुख्याने दुय्यम साधनसामुग्रीचा आधार घेतला आहे. पहिल्या भागात भारताची लोकसंख्या व नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा अभ्यास करण्यात आला आहे. दूसऱ्या भागात समग्र आरोग्यासाठीच्या प्रभावी युक्त्यांचा अभ्यास तर तिसऱ्या भागात समग्र आरोग्याच्या कक्षेत शास्त्रज्ञानाच्या भूमिकेचा अभ्यास तर चौथ्या भागात समग्र आरोग्यात शासनाच्या जादूगार भूमिकेचा अभ्यास करण्यात आला आहे आणि समारोपीय भागात समग्र आरोग्याच्या कक्षेत शास्त्रज्ञानापेक्षा शास्त्रज्ञान वापरणे आवश्यक आहे, याविषयी माहिती आहे.

संशोधनाची उदिष्ट्ये –

- 1) भारतातील समग्र आरोग्य धनसंपदेचा अभ्यास करणे.
- 2) समग्र आरोग्य, आपत्ती आणि विकास यातील परस्पर संबंधाचा अभ्यास करणे.
- 3) समग्र आरोग्याच्या क्षेत्रात विमा आणि प्रतिबंधात्मक उपाययोजनेच्या भूमिकेचा अभ्यास करणे.
- 4) सुदृढ समग्र आरोग्यासाठी उपाययोजना सूचविणे.

संशोधनाची गृहीते –

- 1) जागतिक विकासासाठी शाश्वत व सर्वसमावेशक आरोग्य आवश्यक आहे.
- 2) समग्र आरोग्याच्या क्षेत्रात शास्त्रज्ञानापेक्षा शास्त्रज्ञान महत्वाचे आहे.
- 3) समग्र आरोग्य क्षेत्रात विम्याचा आधार तात्पूरत्या स्वरूपाचा आहे.

विषयाचे विश्लेषण –

अ) लोकसंख्या व नैसर्गिक साधनसंपत्ती आणि समग्र आरोग्य –

भारतातील नैसर्गिक साधनधनाचा अभ्यास केला असता असे लक्षात येते की, भारत साधनसंपत्तीबाबत संपन्न व सुदृढ आहे. म्हणून भारताला साधनसंपत्तीबाबत म्हणतात. "भारत हा श्रीमंत देश आहे आणि तिथे गरिब लोक राहतात" भारताच्या नैसर्गिक साधनसंपत्तीतून विविध वस्तू उदा. फळे, फुले, हवा इ. जनतेला मिळत आहे. परंतू जो मनुष्याचा अतिरेकी वापर वाढला आहे. त्यामुळे विविध धोके आज जरी तयार झाले नसले तरी प्रातिनिधीक धोके उदा. ग्रीन हाऊस परिणाम तयार झाले आहे. प्रातिनिधीक धोके प्रचंड त्रासदायक असल्यामुळे समग्र धोक्यांचा अंदाज सर्वांना तात्काळ येणारा आहे. उन्हाळा दिवसेंदिवस कडक बनत जात आहे. निसर्गाला छान सांभाळल तर निसर्ग आपणाला छान सांभाळेल ही प्रमुख बाब समग्र आरोग्यात सर्वांनी लक्षात घेणे आवश्यक आहे.

नैसर्गिक साधनसंपत्तीबरोबरच (परस्पर संबंधात) लोकसंख्या अतिमहत्वाचा घटक आहे. भारताचा लोकसंख्येत दुसरा क्रमांक लागतो. (2011 च्या जनगणनेनुसार 121 कोटी) 1804 मध्ये जगाची लोकसंख्या एक अब्ज होती ती आज सात अब्ज च्या पुढे गेली आहे. यातूनच प्रत्येक देशात नागरीकरणाचा प्रचंड वेग वाढत जात आहे. भारताचा सुध्दा याला अपवाद नाही. लोकसंख्येत अतिरिक्त लोकसंख्येऐवजी पर्याप्त लोकसंख्या आवश्यक आहे. त्यामुळे समग्र आरोग्य निर्माण करणे व टिकविणे शक्य आहे.

भारताकडे नैसर्गिक साधनसंपत्ती विपूल आहे. त्याला पर्याप्त लोकसंख्येची जोड मिळाल्यास विकासाचा प्रवाह मोठा बनणारा आहे. तसेच समग्र आरोग्य धनसंपदा गुणक पटीने वाढण्यास मदत होईल.

ब) समग्र आरोग्यासाठी प्रभावी युक्त्या –

बालपणापासून ते म्हातारपणापर्यंत मनुष्याला वेगवेगळ्या भूमिका पूर्ण कराव्या लागतात. त्यामध्ये सैनिक, शेतकरी, सामान्य व असामान्य अशा एकूण सर्वांच्याच भूमिका महत्वाच्या असल्यामुळे सर्वांचे आरोग्य सुदृढ असणे आवश्यक आहे. तसेच मनुष्याबरोबरच सर्व प्राणीमात्रांचे आरोग्य उत्तम असणे आवश्यक आहे. तसेच जमीनीचे आरोग्य, पशूपक्षी यांच्याही आरोग्याचा विचार महत्वाचा आहे. त्याहून पुढे म्हणजे देशाचे आर्थिक, सांस्कृतिक, राजकिय, नैतिक असे विविध प्रकारचे आरोग्य उत्तम असणे आवश्यक आहे. आज देशाचे आर्थिक आरोग्य धोक्यात जात आहे. अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या आपल्या देशातील नफा स्वतःच्या खिशात टाकत आहे. इतरही आरोग्य देशातील प्रदर्शनामुळे व बाह्य प्रदर्शनामुळे

National Interdisciplinary Webinar: Special Issue-4/2020

Published in Collaboration with

Smt. Rajkamal Tidke Mahavidyalaya, Mouda

Bar. Sheshrao Wankhede Arts & Commerce College, Khaparkheda

230

धोक्यात जात आहे. अशावेळी सोप्या, सरल युक्त्या वापरने गरजेचे आहे. मानवी आरोग्यासाठी म्हणजे कुटुंबाच्या आरोग्यासाठी मानवी मन स्वच्छ असणे गरजेचे आहे. स्त्री-पुरुष असा भेद न पाळता, अंधश्रद्धा न जोडता, सकस व सुदृढ संतुलित आहाराच्या माध्यमातून घरातील सभासदांचे आरोग्य चांगले ठेवणे गरजेचे आहे. राजकिय आरोग्यासाठी लोकशाहीतील सर्वात महत्वाचा घटक "मतदार व मतदान प्रक्रिया ही खुप महत्वाची आहे. सांस्कृतिक आरोग्यासाठी जून्या पिढीनी दिलेल्या सार्थक युक्त्यांचा वापर करून तसेच अपेक्षित बदल वेळोवेळी करणे आवश्यक आहे. नैतिक आरोग्यासाठी विविध राष्ट्रीय, सामाजिक, स्थानिक मूल्ये जोपासने आवश्यक आहे. विविध प्रकारच्या आरोग्यात शिक्षणाचे योगदान महत्वाचे आहे. शिक्षणामुळे बरेचसे अज्ञान दूर होऊन समग्र आरोग्याचा स्तर वरच्या पातळीवर नेणे शक्य आहे.

क) समग्र आरोग्य, आपत्ती आणि विकासात शास्त्रज्ञानाची भूमिका -

सुदृढ आरोग्य, विकास आणि संपत्ती यांचा जवळचा संबंध आहे. आरोग्य सांभाळत असतांना विकास सांभाळणे आवश्यक आहे. तसेच विकास सांभाळत असतांना आपत्तीकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे. समग्र आरोग्य, आपत्ती व विकास यातील आपत्ती दूर करण्यासाठी शास्त्रज्ञान व शास्त्रज्ञान यापैकी शास्त्रज्ञानावर पूर्ण भर देणे आवश्यक आहे. शास्त्रज्ञान यात सोडणे आवश्यक आहे. देशातील अंध, अपंग, वयवृद्ध, तरुण मुले-मुली, असा सर्वच वयोगट विकास भूमिकेत सारखाच महत्वाचा आहे. या व्यूहरचनेतून प्रत्येक वयोगटातील गुणात्मकता वाढविणे अतिशय आवश्यक आहे.

विकासाचा अभाव आपत्ती निर्माण करते आणि विकास नविन धोके निर्माण करीत असल्यामुळे आपत्ती व्यवस्थापणाकडे महत्वाचे लक्ष असणे आवश्यक आहे. नाही तर दशका-शतकापासून मिळविलेला विकास एका क्षणात नष्ट होण्यास वेळ लागणार नाही. आपत्ती व्यवस्थापणातही शास्त्रज्ञान वापरणे अतिशय आवश्यक आहे. पर्यावरणाचे रक्षण हे विकासाकरीता पाया आहे व तो मजबूत करून विकासाची शाश्वत इमारत बांधणे आवश्यक असल्यामुळे शास्त्रज्ञानाचे समूळ नष्ट करणे आवश्यक आहे व शास्त्रज्ञान वाढविणे आवश्यक आहे. शास्त्रज्ञानामार्फत मिळविलेला विकास सर्वांना आनंद व पूढील दिशा निश्चित करणारा असतो.

समग्र आरोग्याच्या क्षेत्रात विम्याबरोबरच प्रतिबंधात्मक उपायाकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे. विमा हा घटक तात्पुरती उपाययोजना असून प्रतिबंधात्मक उपाय कायमची उपाययोजना यावेळी ठरते. कोणत्या आजारात काय करणे आवश्यक आहे याचे पालन आवश्यक आहे. नैसर्गिक किंवा कोणत्याही चुकामध्ये दुरस्तीच्या रांधी असतात त्या ओळखून चूका टाळणे समग्र आरोग्यात महत्वाचे आहे. एकूणच समग्र आरोग्याच्या क्षेत्रात शास्त्रज्ञानापेक्षा शास्त्रज्ञानाला अधिक पाळणे आवश्यक आहे.

ड) शासनाची भूमिका समग्र आरोग्याच्या कक्षेत –

मानवी तसेच आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, नैतिक असे सर्व आरोग्य मिळून समग्र आरोग्य तयार होते. समग्र आरोग्यात सर्व आरोग्य स्वतंत्र्य नसून परस्पर पूरक आहे. प्रसन्न मन, सातत्य, प्रामाणिकपणा, आयातीचे व निर्यातीचे आवश्यक स्रोत, प्रसंगी आत्मनिर्भरता, वितरण, वस्तूंचा दर्जा असे प्रत्येक घटक समग्र आरोग्यात महत्त्वाचे आहे. शासनाची भूमिका खऱ्या जादूगाराची यात असणे आवश्यक आहे व लोकांचा पाठींबा प्रचंड मिळणे अपेक्षित आहे.

शासन लोकांना मदत करते सोबतच लोक किंवा जनताही सरकारला सार्थक मदत करते. असा आशावादी दृष्टिकोन समग्र आरोग्याच्या कक्षेत लोकांमध्ये व शासनात असणे आवश्यक आहे.

जादूगार खोटेच युक्त्या वापरून आपली कृती पूर्ण करतो व लोकांना आनंद मिळवून देतो. परंतु शासनाला समग्र आरोग्याच्या कक्षेत खऱ्या जादूगाराची भूमिका वटविणे आवश्यक आहे. यासाठी स्वताच्या देशाची अंतिम क्षमता व प्रत्यक्ष क्षमतांचा अभ्यास करून उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. जिथे सरकार काम करण्यास हतयल आहे अशा ठिकाणी गैर-सरकारी संघटनांना प्रोत्साहन दिल्यास व जिथे गैर-सरकारी संघटना हतयल ठरतात अशा क्षेत्रात सरकारने पुढाकार घेतल्यास खऱ्या जादूगाराच्या भूमिकेत वाढ होणारी आहे. समग्र आरोग्याची कक्षा प्रत्येक शतकात वाढत जाणारी आहे. त्यामुळे खऱ्या जादूगाराची भूमिका शासनाने वटविणे आवश्यक आहे व त्यामध्ये लोक सहकार्य प्रचंड मिळणे अपेक्षित आहे.

समारोप –

समग्र आरोग्याची कक्षा प्रत्येक शतकात अधिक विस्तारित होत जात असल्यामुळे ती पर्यावरणरनेही होणे आवश्यक आहे. "समग्र आरोग्य ही विकासाची आई आहे." त्यामुळे तसे पावित्र टिकविणे व (शासन व जनतेने) पाळणे अपेक्षित आहे. प्रसन्न मन, सातत्य, प्रामाणिकपणा, इतरही बऱ्याच गोष्टींसाठी समग्र आरोग्याची सुदृढ बांधणी आवश्यक आहे.

समग्र आरोग्याचा प्रवाह मोठा करणे कठीण असले तरी शक्य आहे. त्यासाठी शास्त्रज्ञान व शास्त्रज्ञान यापैकी शास्त्रज्ञानाचा वापर प्रत्येक देशातील मनुष्याकडून होणे आवश्यक आहे आणि शास्त्रज्ञानाला फेकून देणे आवश्यक आहे. एकूणच समग्र आरोग्याच्या कक्षेत अनेक अडचणी असल्या तरी प्रत्येक व्यक्तीच्या शास्त्रज्ञानाने त्या सोडविता येते हे अंतिम खरे आहे.